

Orta Çağ İslam İlimi Muhitinde Allame el-Hilli: İlimi Şahsiyeti ve Eserleri

Ali Muhsin Demirtekin

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü
İslam Araştırmaları (İslamşünaslık)
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Bakü, Azerbaycan
alimuhsindemirtekin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3308-2551>

Makale Teslim Tarihi: 26.03.2026

Makale Kabul Tarihi: 04.06.2026

Özet

Bu çalışma, Şia'nın önde gelen alimlerinden Allame el-Hilli'nin (ö. 726/1326) hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerindeki metodolojik üslubu tarihi ve fikri bağlamıyla ele almaktadır. Moğol istilası sonrasında Abbasi Hilafeti'nin çöküşüne ve İlhanlı hakimiyetine tanıklık eden Allame el-Hilli, bu çalkantılı dönemde İslam ilim geleneğinin sürekliliğini sağlayan merkezi şahsiyetlerden biri olmuştur. Çalışmada önce Allame el-Hilli'nin hayatı, adı ve doğumu ele alınmış; ardından Moğol istilası sonrası Irak'ın siyasi ve toplumsal yapısı ile Hille şehrinin ilmi kimliği incelenmektedir. Ardından ilmi şahsiyeti, münazaraları ve alimlerin değerlendirmeleri ile vefatı ele alınmış; akabinde hocaları, öğrencileri ve fıkıh, usul, kelam, hadis, rical, felsefe ve mantık alanlarındaki eserlerinin İslam ilim geleneğindeki yeri ve her bir alandaki metodolojik yaklaşımı ortaya konulmuştur. Sultan Muhammed Hüdabende ile ilişkisi ve ilmi münazaraları üzerinden Allame el-Hilli'nin mezhebi düşüncenin kurumsallaşmasındaki rolü de değerlendirilmiştir. Çalışma, Allame el-Hilli'nin yalnızca Şia geleneğinin değil, genel İslam düşünce tarihinin de merkezi bir siması olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Düşünce Tarihi, Şia İlim Geleneği, Allame el-Hilli, Hille Medresesi, Moğol İstilasası, İlhanlılar, Fıkıh Metodolojisi*

Dergimizde yayımlanan makalelerin telif hakları yazarlarda olup, CC-BY-NC lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Orta  sr İslam elmi m hitində  llam   l-Hilli: Elmi şəxsiyyəti və  s rləri

Ali Muhsin Demirtekin

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun
“İslamşünaslıq” ixtisası üzrə magistrantı
Bakı, Azərbaycan
alimuhsindemirtekin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3308-2551>

Daxilolma tarixi: 26.03.2026

Nəşr  təsdiq tarixi: 04.06.2026

Xülasə

Bu t dqiqtat şəliyin görkəmli alimlərindən biri olan  llam   l-Hillinin (v f. 726/1326) həyatı, elmi şəxsiyyəti və əsərlərindəki metodoloji üslubu tarixi və fikri kontekst  r v sində araşdırır. Monqol istilasından sonra Abbasi xilafətinin süqutuna və Elxanlı hakimiyyətinin formalaşmasına şahidlik ödün  llam   l-Hilli bu mürəkkəb dövrədə İslam elmi ənənəsinin davamlılığını təmin ödün əsas simalardan biri olmuşdur. T dqiqtatda əvvəlcə  llam   l-Hillinin həyatı, adı və doğumu haqqında məlumat verilir, daha sonra monqol istilasından sonrakı dövrədə İraqın siyasi və ictimai vəziyyəti,  lc  də Hill  şəhərinin elmi mühiti təhlil edilir. Ardınca onun elmi şəxsiyyəti, elmi mübahisələri, aliml rın onun haqqında qiymətləndirmələri və vəfatı nəzərdən keçirilir. Bundan əlavə, müəllimləri, tələbələri və fiqh, üsul  l-fiqh, kəlam, hədis, rical, fəlsəfə və məntiq sahələrində qələmə aldığı  s rl rın İslam elmi ənənəsində tutduğu yer, həmçinin hər bir sahədə t tbiiq etdiyi metodoloji yanaşmalar ortaya qoyulur. Sultan Məhəmməd Xudab nd  ilə münasibətləri və iştirak etdiyi elmi müzakirələr əsasında  llam   l-Hillinin məzhəbi düşüncənin institusionallaşmasındakı rolu da qiymətləndirilir. T dqiqtatın məqsədi  llam   l-Hillinin yalnız şə  lmi ənənəsinin deyil, bütövlükdə İslam düşüncə tarixinin mühüm və mərkəzi simalarından biri olduğunu göstərməkdir.

Açar sözlər: *İslam düşüncə tarixi, şə  lmi ənənəsi,  llam   l-Hilli, Hill  mədrəsəsi, monqol istilası, Elxanlılar, fiqh metodologiyası.*

Jurnalımızda dərc olunan m qal l rın müəllif hüquqları müəlliflərə məxsusdur və onlar CC-BY-NC lisenziyası ilə hər kəsə a ıq şəkil də dərc olunur.

Allama Al-Hilli in the Medieval Islamic Scholarly Environment: His Scholarly Personality and Works

Ali Muhsin Demirtekin

Master's Student in Islamic Studies

Azerbaijan Institute of Theology

Baku, Azerbaijan

alimuhsindemirtekin@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-3308-2551>

Date of submission: 26.03.2026

Date of acceptance: 04.06.2026

Abstract

This study examines the life, scholarly identity, and methodological approaches of al-ʿAllama al-Hilli (d. 726/1326), one of the most influential figures in Imami Shiʿi scholarship, within his historical and intellectual context. Living through the Mongol invasions and the fall of the ʿAbbasid Caliphate, al-Hilli became a central figure in preserving the continuity of Islamic learning. The article analyzes the political and social conditions of post-Mongol Iraq and al-Hilla's role as a major center of Imami learning. It then explores al-Hilli's educational background, teachers, and students, and examines his distinctive methodological style across jurisprudence (fiqh), legal theory (usul al-fiqh), theology (kalam), Hadith, rijal, philosophy, and logic. The study also addresses his relationship with the Ilkhanid ruler Sultan Muhammad Khudabanda and his contribution to the institutional consolidation of Imami Shiʿism through scholarly debates on the imamate. The study argues that al-ʿAllama al-Hilli occupies a central position not only within Shiʿi tradition but also in the broader history of Islamic thought.

Keywords: *History of Islamic Thought, Shiʿi Scholarly Tradition, al-ʿAllama al-Hilli, al-Hilla School, Mongol Invasions, Ilkhanids, Fiqh Methodology*

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors and is published as open access under CC-BY-NC license.

Аллама ал-Хилли в средневековой исламской научной среде: Научная личность и труды

Али Мухсин Демиртекин

Магистрант по специальности «Исламоведение» в
Азербайджанском институте теологии
Баку, Азербайджан
alimuhsindemirtekin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3308-2551>

Дата подачи статьи в редакцию: 26.03.2026

Дата подтверждения статьи к публикации: 04.06.2026

Резюме

Настоящее исследование посвящено анализу жизни, научной личности и методологических подходов ал-‘Алламы ал-Хилли (ум. 726/1326), одного из наиболее выдающихся представителей имамитской шиитской традиции, в его историческом и интеллектуальном контексте. Переживший монгольские завоевания и падение Аббасидского халифата, ал-Хилли стал одной из ключевых фигур, обеспечивших преемственность исламской учёности. В статье анализируются политические и социальные условия Ирака после монгольского нашествия, а также роль города ал-Хилла как центра имамитской мысли. Рассматриваются образовательный путь ал-Хилли, его учителя и ученики, а также его методологический стиль в области фикха, усул ал-фикха, калама, хадисоведения, риджаля, философии и логики. Анализируется его роль в укреплении институциональных основ имамитского шиизма через богословские диспуты с учёными при дворе ильханидского правителя.

Ключевые слова: *История исламской мысли, шиитская научная традиция, ал-‘Аллама ал-Хилли, школа ал-Хилла, монгольские завоевания, Ильханиды, методология фикха*

Авторские права на статьи, опубликованные в нашем журнале, принадлежат авторам и публикуются в открытом доступе по лицензии CC-BY-NC.

Giriş

İslam düşünce tarihinde hicri yedinci ve sekizinci yüzyıllar, siyasi istikrarsızlıkların, askeri yıkımların ve köklü toplumsal dönüşümlerin eşlik ettiği son derece kritik bir dönemi ifade etmektedir. Özellikle Moğol istilalarıyla birlikte Abbasi Hilafeti'nin fiilen sona ermesi, sadece siyasi yapıyı değil, aynı zamanda ilmi ve fikri hayatın merkezlerini de derinden etkilemiştir. Bu süreçte Bağdat başta olmak üzere İslam dünyasının önde gelen ilim merkezleri büyük ölçüde tahrip olmuş; alimler ya katledilmiş ya da farklı beldelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, söz konusu yıkımın ardından bazı şehirler yeni ilmi merkezler olarak temayüz etmiş ve İslam ilim geleneğinin sürekliliğini üstlenmiştir. Bu şehirlerin başında, özellikle Şia açısından müstesna bir konuma sahip olan Hille gelmektedir (Öz, 1998, 37).

Hille, kuruluşundan itibaren İmamiye mezhebi doğrultusunda şekillenmiş; hicri yedinci ve sekizinci asırlarda kelam, fıkıh, usul ve felsefe başta olmak üzere birçok ilim dalında yoğun bir entelektüel üretime sahne olmuştur. Bu ilmi canlılık, Moğol istilası sonrasında ortaya çıkan görece fikir serbestliği ortamıyla daha da güçlenmiş; mezhebi taassubun kısmen zayıfladığı bu dönemde akli ve nakli ilimlerin birlikte ele alındığı yeni bir ilmi yaklaşım gelişmiştir. İşte bu tarihi ve fikri zeminde yetişen Allame el-Hilli, yalnızca Hille ekolünün değil, genel anlamda Şia'nın en sistematik ve etkili temsilcilerinden biri olarak öne çıkmıştır (Öz, 1998, 37).

Allame el-Hilli (ö. 726/1326), fıkıh, usul, kelam, hadis, rical, felsefe ve mantık gibi birbirinden farklı disiplinlerde telif ettiği çok sayıdaki eseriyle İslam ilim tarihinde müstesna bir yer edinmiştir. Onun ilmi şahsiyeti, klasik Şia düşüncede rivayet merkezli yaklaşım ile akli istidlali mezceden bütüncül bir yöntemin olgunlaşmış bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca İlhanlı hükümdarı Sultan Muhammed Hüdabende ile kurduğu ilmi ve fikri ilişki, Allame el-Hilli'nin sadece teorik düzeyde değil, siyasal ve mezhebi dönüşümler bağlamında da etkili bir rol üstlendiğini göstermektedir (Öz, 1998, 37-38).

Bu çalışma, Allame el-Hilli'nin hayatını ve ilmi kişiliğini, yaşadığı dönemin siyasi, toplumsal ve fikri şartlarıyla birlikte ele almayı hedeflemektedir. Bu çerçevede önce Allame el-Hilli'nin hayatı, doğumu ve nesebi ele alınacak; ardından Moğol istilası sonrası Irak'ın durumu, Hille'nin ilmi kimliği ve Allame el-Hilli'nin bu ortam içerisindeki yeri incelenecek; ardından hocaları, öğrencileri ve onun telifleri, ilmi faaliyetleri, İslam düşünce tarihindeki konumu bağlamında değerlendirilecektir. Böylece Allame el-Hilli'nin yalnızca mezhebi bir figür olarak değil, İslam ilim geleneğinin

bütünlüğü içerisinde belirleyici bir alim olarak anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Hayatı

1.1 Adı ve Doğumu

Allame el-Hilli'nin tam adı Şeyh Ebu Mansur Cemalüddin el-Hasan b. Sedidüddin Yusuf b. 'Ali b. el-Mutahhar el-Hilli'dir (İbn Hacer, 1997, II/49). İlmî şahsiyeti ve çok yönlü telifleri sebebiyle "Allame Hilli" lakabıyla tanınmıştır. Şia geleneğinin önde gelen alimlerinden biri olup, ilim ehlinin büyükleri arasında kabul edilmektedir. "el-Hilli" nisbesi, Irak'ta bulunan Hille şehrine mensubiyetini ifade etmektedir. Allame el-Hilli, doğumu ve vefatı itibarıyla hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiştir (el-Hamevi, 1977, II/294).

Nesebi, el-Hille el-Mezyediye'nin kurucusu olan Esed b. Mezyed'e kadar uzanmaktadır. Söz konusu şehir, Sadaka b. Debis el-Esedi tarafından 495 (H) yılında tesis edilmiştir. Allame el-Hilli, 29 Ramazan 648 (H) tarihinde Hille'de dünyaya gelmiştir. İlmî ve dini bakımdan sağlam bir çevrede yetişmiş; küçük yaşlardan itibaren ilim ve takva üzere bir terbiye almıştır (el-'Amili, 1417, VII/77).

Allame el-Hilli, yaşadığı dönemde Hille şehrinin ilmî hayatında belirleyici bir konuma sahip olmuş; onun devrinde Hille, Şia mezhebi açısından önemli bir ilmî merkez haline gelmiştir. Şia ilim talebeleri, farklı belde ve bölgelerden ilim tahsili amacıyla bu şehre yönelmiş; burada çok sayıda ilmî medrese tesis edilmiştir. Bu süreçte özellikle Şeyh Necmüddin el-Hilli'nin ilmî meclisi temayüz etmiştir. Şeyh Necmüddin, Allame el-Hilli'nin dayısı olup, Allame henüz dört yaşını dahi doldurmadan onun terbiyesi altında yetişmeye başlamıştır (İbn Davud, 1973, 119).

Allame el-Hilli'nin ilk eğitimini babası üstlenmiş; kendisine ilimlerin temel prensiplerini öğretmiştir. Ardından Kur'an-ı Kerim'i okumayı ve yazmayı öğrenmiştir. Yazı eğitimi ise babasının kendisi için özel olarak tayin ettiği ve Muhrim adıyla bilinen bir muallimin nezaretinde gerçekleşmiştir. Daha sonra dayısı el-Muhakkık el-Hilli'nin himayesinde yetişmiş; el-Muhakkık, onu büyük bir şefkat ve titizlikle gözetmiştir. Bu sağlam terbiye süreci, Allame el-Hilli'nin ilmî şahsiyetinin erken yaşlarda teşekkül etmesini sağlamış; onda üstün zeka, keskin kavrayış ve istidat emareleri açıkça ortaya çıkmıştır. Nitekim Allame el-Hilli, el-Münteha adlı eserinin hatimesinde, yirmi yaşını tamamlamadan önce hikemi ve kelami tasniflere yöneldiğini ve fıkıh tahsiline başladığını açıkça ifade etmektedir (el-Hilli, 1410, 5).

1.2 Siyasal Ortam

Allame Hilli, Moğol istilalarının yaşandığı son derece çalkantılı bir dönemde doğmuştur. Nitekim o, Abbasi Hilafeti'nin yıkılışına ve Moğolların Doğu'ya doğru ilerleyişine bizzat tanıklık etmiştir. Moğolların Irak'ı istilası sırasında bu bölge, Moğol Devleti'nin küçük bir parçası haline gelmiş; ilim adamlarının, ediplerin, müelliflerin, musanniflerin ve araştırmacıların büyük bir kısmı öldürülmüş; ilim ve sanat ehli ise öldürülme ve sürgün gibi ağır felaketlerle karşı karşıya kalmıştır (İbnü'l-Esir, 1303, IX/200).

1.2.1 Abbasi Hilafetinin Düşüşü ve Sebepleri

Hülagu, birinci hedefi olan İsmaili taifesinin gücünü ortadan kaldırdıktan sonra ikinci hedefini gerçekleştirmeye yönelmiş; bu hedef de Bağdat'taki Abbasi Hilafeti'nin sona erdirilmesi olmuştur. Bu amaçla Bağdat üzerine harekete geçen Hülagu komutasındaki Moğol ordusu, 656 (H) yılı Muharrem ayının on ikisinde şehrin dış mahallelerine girmiştir. Ertesi gün İslam devletinin başkenti olan Bağdat işgal edilmiş ve Abbas oğullarının son halifesi el-Musta'sım Billah öldürülmüştür. Muharrem ayının on üçüncü gününde Moğol hakimiyeti resmen başlamıştır. Bu tarihten itibaren Moğollar Irak'tan çekilmemiş; Hülagu'nun komutasında 656 (H) yılında gerçekleştirilen bu son Bağdat istilasıyla birlikte bölgede kalıcı bir egemenlik tesis edilmiştir (el-Verdi, 1989, 137).

Şehrin işgali sırasında büyük bir yıkım yaşanmış; kılıçlar boyunlara indirilmiş, geniş çaplı yangınlar çıkarılmıştır. Halifenin camisi ile İmameyn Kazımeyn'in türbesi ve çevresi ateşe verilmiştir. El-Musta'sım Billah'ın öldürülmesinin ardından, oğulları ve akrabalarının büyük bir kısmı da onunla birlikte katledilmiştir. Böylece beş asırdan fazla hüküm sürmüş olan Abbasi Devleti fiilen sona ermiştir. Kırk gün geçmeden Bağdat, kapıları açık ve korumasız bir şehir haline gelmiş; sokaklar, yollarda üst üste yığılmış cesetlerle dolmuştur. Yağmurun yağmasıyla cesetlerin suretleri değişmiş, kokuları çevreye yayılmıştır. Şehirde güven ortamının ilan edilmesinin ardından yer altına sığınmış, saklanmış ve korku içinde yaşamış olan insanlar yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Ancak yaşanan felaketlerin etkisiyle insanlar birbirlerini tanıyamaz hale gelmiş; baba oğlunu, evlat kardeşini inkar eder duruma düşmüş; salgın hastalıklar, özellikle veba, halkı kırıp geçirmiştir. Hülagu Sultan, aynı yılın Cemaziye-lula ayında Bağdat'tan ayrılmış; şehrin idaresini Emir Bader'e ve vezir İbnü'l-Alkami'ye bırakmıştır (İbn Kesir, 1986, XIII/200).

1.3 Sosyal ve İdari Ortam

Abbasi Hilafeti'nin çöküşü ve başkentinin yıkılmasının ardından yaşanan siyasal gelişmeler, toplumsal yapıyı derinden sarsmış ve ortamın son derece kötüleşmesine yol açmıştır. İlim ve kültür ehli için önemli bir merkez olan Bağdat, Moğollar tarafından gerçekleştirilen yıkıcı ve kanlı bir saldırıya maruz kalmıştır. Bu durum, Irak şehirlerinin tamamında kargaşa ve şaşkınlık halinin hakim olmasına neden olmuş; buna karşılık bazı şehirlerin halkı, nispeten sükunet ve güvenlik beklentisiyle Moğollara sığınmak zorunda kalmıştır. Nitekim Irak'taki bazı şehirler, Moğol saldırılarına karşı emniyet talep etmek amacıyla onlara elçiler göndermiştir. Kufe ve Hille de bu şehirler arasında yer almakta olup, ileri gelenleri yıkımdan korunmak amacıyla Hülagu'ya bir heyet göndermiştir. Şeyh Sedidüddin Yusuf b. el-Mutahhar el-Hilli'nin başkanlığındaki bu heyette, Allame Hilli'nin babası olmasının yanı sıra Seyyid Mecdüddin İbn Tavus ve fakih İbnü'l-İzz de yer almıştır. Heyet, Hülagu'dan özellikle çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmemesi yönünde güvence talep etmiştir. Bu görüşmelerin ardından Kufe ve Hille teslim olmuş; Basra da benzer şekilde Moğollara teslimiyet göstermiştir (İbnü't-Tıktaka, 1966, 10).

Irak şehirleri Moğol hakimiyeti altına girmiş ve Moğol idari sistemi çerçevesinde yönetilir hale gelmiştir. Moğollar Irak'tan ayrılmadan önce idari düzenlemeleri gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda Emir Bedr, Müeyyedüddin İbnü'l-Alkamî'yi vezirliğe tayin etmiş; Necmeddin Ahmed b. İmran'ı Irak'ın doğu bölgelerinin idaresiyle, Bedreddin el-Bendeciki'yi ise kadılık göreviyle görevlendirmiştir. Böylece Irak, idari bakımdan yeniden teşkilatlandırılarak belirli bir süre için Moğol yönetimine bırakılmıştır. Hülagu, ülkenin idari durumunu gözden geçirerek esaslarını belirlemiş; sadırlar, nazırlar ve naiblere görevler tevdi etmiştir. Bu süreçle birlikte Irak, daha önce İslam Hilafeti'ne bağlı bir ülke iken İlhanlı Devleti'ne tabi bir eyalet haline gelmiştir (el-Hemzani, 1969, 1/298).

Bağdat, İslam Hilafeti'nin başkenti olduktan sonra divan teşkilatının merkezi konumuna gelmiş; Hille ve Kufe ise Irak'ı oluşturan beş idari şehirden biri olarak teşkilatlandırılmıştır. Hille'nin idaresi için "sadr" unvanını taşıyan bir görevli tayin edilmiş; sadırlık makamı zaman içerisinde sıkça el değiştirmiştir. Bu siyasal gelişmeler, Bağdat'ın ilim, edebiyat ve sanat alanlarında sahip olduğu merkezi konum dikkate alındığında, Müslüman toplumun tamamı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Ancak Moğolların Bağdat'ı istilasıyla birlikte binlerce alim ve şair katledilmiş, bir kısmı sürgün edilmiş; Mısır, Şam ve diğer beldelere göç etmek zorunda

kalmıştır. Kütüphaneler yakılmış, medreseler ve ilim meclisleri tahrip edilmiştir (Zeydan, 1983, III/117).

Bağdat'ın düşüşünün etkileri, İslam beldelerinin tamamında derin bir hüznün ve büyük bir korku atmosferi oluşturmuştur. Zira Bağdat Savaşı, sıradan bir askeri hadise olmaktan ziyade, İslam ümmetinin bütününü ilgilendiren tarihi bir kırılma noktasıdır. Bu sebeple İslam toplumu, özellikle uzun süre devam eden bir tehdit algısı altında yaşamıştır (İbnü'l-Fuvati, 1975, 336).

Bu psikolojik atmosferin yanı sıra ekonomik düzenlerin sömürülmesi ve idari sistemler üzerinde tahakküm kurulması da söz konusu olmuştur. Özellikle üst düzey görevlerde sömürü en ileri boyutlara ulaşmış; süreç, malın sahiplerinden zorla alınmasına kadar varmıştır. Toplum tabakaları arasında belirgin bir sınıfsal ayrışma ortaya çıkmış; yoksulluk, sefalet ve güçsüzlük halkın büyük bir kısmını kuşatmıştır. Hatta zenginlerin serveti dahi çoğu zaman güvence altında olmamış; zira bu servet, alt tabakaların tepkisine ya da en yüksek otorite sahiplerinin gazabına açık hale gelmiştir (İbnü'l-Fuvati, 1975, 381).

Bütün bu gelişmeler, Allame Hilli üzerinde olduğu kadar genel anlamda Müslüman toplumun tamamı üzerinde de son derece derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Moğol istilasından sonra Hilliyun, yani Hille halkı, kamu işlerine aktif biçimde katkı sağlamaya başlamıştır. Nitekim Seyyid İbn Tavus, daha önce kabul etmediği genel naiplik görevini üstlenmiş; onun ardından kardeşi Mecdüddin, Fırat bölgesinin naipliğine tayin edilmiştir. Kadılık görevine ise Tacüddin Muhammed b. Mahfuz el-Hilli getirilmiştir (Kerkuşi, 1968, I/76).

1.4 İlmi Ortam

Allame Hilli, "Devletin Kılıcı" (Seyfüddevle) lakabıyla anılan Sadaka b. Mansur el-Esedî tarafından kurulan Hille şehrinde doğmuştur. Yakut el-Hamevi'nin (ö. 695 H) aktardığına göre, bu şehrin kurucusu ve imar edeni Seyfüddevle Sadaka b. Mansur b. Debis b. 'Ali b. Mezid el-Esedî'dir. Şehrin ilk yerleşim alanı Nil civarındaki evlerden oluşmakta iken, daha sonra Cami'eyn bölgesine taşınmıştır. Hille'nin coğrafi konumu Fırat Nehri'nin batı yakasında yer almakta olup, bu yerleşim Muharrem 495 (H) yılında gerçekleşmiştir. Daha önce yırtıcı hayvanların barındığı bir alan olan bu bölgeye Seyfüddevle, ailesi, askerleri ve halkıyla birlikte yerleşmiş; burada Hille'nin konutlarını ve görkemli saraylarını inşa ettirmiştir. Zamanla tüccarların da buraya yönelmesiyle şehir, Irak beldelerinin en seçkin merkezlerinden biri haline gelmiştir (el-Hamevi, 1977, II/136).

Şehir, kurucusuna nispetle "Seyfiyye Hille" adıyla anılmıştır. Hille, kuruluşundan itibaren Şia mezhebi doğrultusunda şekillenmiştir. Zira şehri kuran emirler Şia arasından çıkmış ve Hille'yi emirliklerinin merkezi haline getirmişlerdir. Bölge halkının büyük çoğunluğu da bu mezhebe mensuptur. Hille, Irak'ın önemli büyük şehirlerinden biri olup, İlhanlı Devleti döneminde Irak'ın beş idari vilayetinden biri olarak zikredilmiştir (İbn Hallikan, 1978, II/49).

İbn Battuta'nın 577 (H) yılında Hille'yi ziyaret ettiğinde kaydettiği ve İbn Cübeyr'in de benzer şekilde naklettiği bilgilere göre Hille hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: "Hille şehri, Fırat Nehri boyunca uzanan büyük ve geniş bir yerleşim merkezidir. Şehirde, nehrin iki yakasını birbirine bağlayan büyük bir köprü bulunmaktadır. Hille halkının tamamı Şia'dır" (İbn Battuta, 1985, I/213).

Hille, Irak'ın büyük ve önemli şehirlerinden biri olmasının yanı sıra ilmi ve edebi kimliğiyle de temayüz etmiştir. Kuruluşundan itibaren şehirde belirgin bir fikri uyanışın ortaya çıktığı görülmektedir. Zira kurucuları olan Mezidi emirler, bu yönüyle şehre özel bir önem atfetmiş; alimleri ve edipleri sürekli olarak teşvik etmişlerdir. Nitekim Seyfüddeve Sadaka b. Mezid'in binlerce kitabı ihtiva eden büyük bir kütüphaneye sahip olduğu bilinmektedir. Hille, zamanla farklı yönleri ve disiplinleriyle Şia düşüncesinin merkezlerinden biri haline gelmiş; bu durum yaklaşık üç asır boyunca devam etmiştir. Bu ilmi canlılık, özellikle hicri yedinci ve sekizinci asırlarda yoğunlaşmıştır (İbnü'l-Esir, 1303, X/158).

Moğolların Irak'ı işgali, bölge tarihinin en önemli hadiselerinden biri olmuştur. Zira bu işgal, genel tarih açısından yeni bir dönemi başlattığı gibi, özellikle fikri hayat bakımından da belirleyici bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Mezhebi taassuba sahip olmayan yeni yöneticilerin iş başına gelmesiyle birlikte fikri serbestlik ortamı oluşmuştur. Nitekim bu yöneticilerin bir kısmı Hristiyanlığa mensup, bir kısmı ise İslam'a meyletmiş kimselerden oluşmaktaydı (el-Kalkaşendi, 1914, IX/213). Hille, hicri yedinci asırda, kendisinden önceki ve sonraki dönemlerle mukayese edildiğinde en parlak devrini yaşamıştır. Hille, özellikle kelami ve felsefi araştırmalarıyla temayüz etmiştir (el-Kalkaşendi, 1914, IX/310).

Hille'nin bu yüzyılda Irak'taki fikri hayatta üstlendiği önemli rol, dönemin bazı büyük alimlerinin buraya hicret etmesiyle de açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şehri ziyaret eden en dikkat çekici isimler arasında filozof ve hakim Nasirüddin et-Tusi ile Kemalüddin Meysem b. 'Ali el-Bahrani (ö. 679 H) bulunmaktadır (Münir, 1399, 239).

Hille'deki eğitim yöntemine gelince, öğretim faaliyetleri genellikle üstatların etrafında teşekkül eden ders halkaları şeklinde yürütülmekteydi. Ayrıca Hille'de "Raziye Medresesi" adıyla bilinen bir medresenin bulunduğu, Cemalüddin Ahmed b. Fehd el-Hilli'nin (ö. 841 H) de bu medresede müderrislik yaptığı ifade edilmektedir (el-Hilli, 1968, II/98).

1.4.1 Hille'de İlim Merkezleri

Hille, ilmi ve edebi imkanlarıyla temayüz etmiş, Irak'ın büyük ve önemli şehirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Fikri uyanış, bu şehirde erken bir dönemde ortaya çıkmış; kurucusu Seyfüddevle Sadaka b. Mezid'in himayesiyle ilmi ve kültürel canlılık daha da güçlenmiştir. Bu ilmi canlanma, özellikle hicri altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yoğunlaşmıştır. Neticede Hille, Şia alimlerinin önde gelenlerini, fazilet sahiplerini ve ediplerini bünyesinde barındıran seçkin bir merkez haline gelmiştir. Nitekim Allame Hilli'nin yaşadığı dönem, bu kadim Irak şehrinin ilmi açıdan altın çağı olarak kabul edilmektedir (İbnü'l-Esir, 1303, X/154).

Cami'eyn (Hille) şehrine yerleşen ilk gruplar, özellikle Beni Esed emirlerinden Seyfüddevle Sadaka b. Mansur b. Debis b. 'Ali b. Mezid el-Esedi'nin yakın çevresi olmuştur. Kendisi, evlerinin bulunduğu en-Nil köyünden Hille'ye hicret etmiş; bu gelişmeyle birlikte "Beni Mezid Hille'si", büyük bir ilmi medrese hüviyeti kazanmıştır. Bu ilmi yapılanma, derslerin düzenli biçimde yürütüldüğü Necef medresesiyle eş zamanlı olarak gelişmiştir. Özellikle Şeyh Tusi'nin 460 (H) yılında vefatından sonra, Hille ile Necef arasındaki ilmi ilişkiler daha da güçlenmiş; iki merkez arasında sağlam ilmi bağlar, fikri temaslar ve edebi müzakereler tesis edilmiştir. Hille medresesi, çevredeki ilmi merkezlerden çok sayıda alimi kendisine çekmiştir (el-Hamevi, 1977, V/334).

2. İlmî Şahsiyeti ve Münazaraları

Allame el-Hilli, çağdaşları ve sonraki nesiller tarafından "Şeyhu't-Taife" unvanıyla anılmış; tahkik ve tedkikte güvenilir, çok sayıda telifle imza atmış seçkin bir alim olarak kabul edilmiştir. Şia mezhebinin hem akli hem de nakli ilimler sahasındaki ilmi riyaseti, büyük ölçüde onun şahsında nihayet bulmuştur. Bu vasıflarının büyük bir kısmı Şia biyografi (teracim) kitaplarında olduğu gibi, diğer mezheplere ait kaynaklarda da açıkça zikredilmiştir. Şöhreti Irak havzasını aşmış; ibadet, tedris, ilimden istifade, seyahat, hükümdarların huzuruna çıkma ve ilmi münazaralarla yoğun biçimde meşgul olmuştur. Allame el-Hilli, bu çerçevede İran'a gitmiş ve Sultan Hüdebende lakabıyla tanınan Muhammed b. Argun b.

Abaka b. Hülagu (Olcaytu) ile yakın temas kurmuştur. Söz konusu sultan; Irak, Horasan, Acem diyarları, Rum ve Azerbaycan'ın yanı sıra Ermeniyeye beldeleri ve Diyar-ı Bekr üzerinde de hakimiyet tesis etmişti. 23 Zilhicce 703 (H) tarihinde tahta çıkan Sultan Hüdabende, gençliğinde cömertliği ve keremiyle tanınmış; imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Sultan Hüdabende başlangıçta Ehl-i Sünnet mezhebine mensup iken, daha sonra Allame el-Hilli'nin etkisiyle şia mezhebinin benimsemiştir. Sultan bir gün Hille alimlerine bir mektup göndererek içlerinden birinin gönderilmesini talep etmiştir. Hille alimleri, sultanın bu talebi üzerine başlarında Allame el-Hilli'nin bulunduğu bir heyeti İran'a göndermişlerdir. Allame el-Hilli İran'a ulaştığında, Sultan Hüdabende, özellikle imamet meselesi başta olmak üzere tartışmalı konuları ele almak üzere alimleri toplamış; Allame el-Hilli ile saray çevresindeki alimler arasında geniş kapsamlı ilmi münazaralar gerçekteşirilmiiştir (İbn Kesir, 1986, XIV/77).

Kelam ilmine dair çeşitli meseleler etrafında münazaralar gerçekteşirilmiiş ve bu münazaralarda Allame el-Hilli üstünlük sağlamıştır. Bunun üzerine Sultan, Allame'den özellikle imamet meselesi hakkında müstakil bir konuşma yapmasını talep etmiştir. Allame el-Hilli bu talebi kabul ederek kapsamlı bir hitap irad etmiş; söz konusu hitabında şia mezhebinin haklılığını akli ve nakli delillerle ortaya koymuştur. Bu konuşmanın ardından Sultan Hüdabende, şialığı benimsemiş; bu mezhebi resmi mezhep olarak ilan etmiş ve hakimiyeti altındaki bütün memleketlerde bastırılan paralar üzerine On İki İmam'ın isimlerinin yazılmasını emretmiştir. Böylece bu hadise, İran coğrafyasında şialığın resmi bir mezhep olarak ilk defa ortaya çıkışı şeklinde değerlendirilmiiştir (Kerkuşi, 1968, I/87).

Allame el-Hilli, Sultan Hüdabende'nin yanında İran'da yaklaşık üç yıl kalmış ve bu süre zarfında özellikle kelam ilmine dair çeşitli eserler telif etmiştir. Sultan'ın Allame'ye duyduğu özel muhabbet sebebiyle, onun için deriden yapılmış ve taşınabilir nitelikte bir medrese inşa ettirdiği nakledilmektedir (Kerkuşi, 1968, I/87). Bu seyyar medrese, sultanın seferleri sırasında Allame ile birlikte taşınmış; Allame'nin konakladığı her yerde kurulmuş ve ilmi faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli tüm imkanlar eksiksiz biçimde sağlanmıştır (Kerkuşi, 1968, I/87).

Allame el-Hilli, tahsil ve tedris faaliyetleri kapsamında 672 (H) yılında Bağdat'a gelmiş ve burada ders halkaları oluşturmuştur (el-Bahrani, 1406, 232). Allame el-Hilli, 709 (H) yılında Sultan Hüdabende'nin daveti üzerine İran'a seyahat etmiş; bu vesileyle sultana Nehcü'l-Hak, Keşfü's-Sıdk ve Menhecü'l-Kerame fi Ma'rifeti'l-İmame adlı eserlerini takdim etmiştir. Bu yolculuk sırasında oğlu Muhammed de kendisine eşlik

etmiştir. Aynı yıl içerisinde Kitabü'l-Elfeyn adlı eserinin telifini tamamlamıştır (el-Hilli, 1973 (2), Mukaddime). 712 (H) yılında Gürcan şehrinde Sultan Hüdabende'nin maiyetinde bulunan Allame el-Hilli, burada Kitabü'l-Elfeyn'in ikinci kısmını kaleme alarak tamamlamıştır. 714 (H) yılında ise Tezkiratü'l-Fukaha adlı eserini tamamlamıştır (el-Hilli, 1413, Mukaddime).

İbn Kesir, Allame'nin sultanın nezdinde son derece itibarlı bir konuma sahip olduğunu ve Sultan Hüdabende'nin kendisine geniş ihsanlarda bulunduğunu kaydetmektedir (İbn Kesir, 1986, XIV/125). İbn Hacer, Allame'nin Hudabende Devleti'nde nüfuzunun arttığını ve mal varlığının çoğaldığını belirtmektedir (İbn Hacer, 1997, II/72). Allame el-Hilli, Sultan Muhammed Hüdabende'den Hille'ye dönmek hususunda izin almıştır. 717 (H) yılında Hille'de bulunmuş, aynı yıl hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gitmiş; bu hac yolculuğu sırasında Şeyhülislam İbn Teymiyye ile Beytullah'ta bir araya gelmiştir. Kaynakların aktardığına göre bu buluşmada aralarında ünsiyet oluşmuş, ilmi meseleler etrafında karşılıklı müzakerelerde bulunulmuştur (el-Bahrani, 1406, 215).

3. Alimlerin Allame el-Hilli Hakkındaki Değerlendirmeleri

Şia alimleri arasında "Allame" lakabının ondan başkasına verilmesi hususunda bir ittifak oluşmamıştır. Onun ilmi otoritesi ve çok yönlü birikimi, hem kendi mezhebi mensupları hem de muhalif çevreler tarafından kabul edilmiştir (Öz, 1998, 37).

Çağdaşlarından Hasan b. Davud, Allame el-Hilli hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: "Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar el-Hilli; muhakkik, derinlemesine inceleyen, telifleri çok olan ve akli ile nakli ilimlerde Şia riyasetinin kendisinde nihayete erdiği bir allamedir. Doğumu 648 yılındadır" (İbn Davud, 1973, 119).

Zehebi, Allame el-Hilli hakkında kısaca "Şia'nın alimidir" demekle yetinmiştir. Safedi ise onu şu sözlerle tanımlamıştır: "Ahlakı güzel, ilimlerle yoğrulmuş, şöhreti beldelere yayılmış; insanlar kendisine yönelmiş ve onun elinde pek çok topluluk yetişmiştir" (ez-Zehebi, 1985, I/178).

İbn Kesir, Allame el-Hilli hakkında daha ayrıntılı bir değerlendirme yaparak şunları kaydetmiştir: "Ebu Mansur Hasan b. Yusuf b. Mutahhar el-Hilli, Iraklı bir Şia şeyhi olup, o bölgelerin önde gelen şahsiyetlerindedir. Pek çok telifi vardır. Eserlerinin sayısının yüz yirmi cildi aştığı söylenmektedir. Bu telifler arasında fıkıh, usul, nahiv, felsefe ve diğer ilim dallarında büyük ve küçük eserler ile usul-i fıkıhta elde edilen neticelere ve ahkama dair iki ciltlik çalışmalar bulunmaktadır. Onun eserlerini inceleyen kimse, bu eserlerin yoğun bir nakil malzemesine dayandığını ve

son derece iyi bir tertibe sahip olduğunu açıkça görür" (İbn Kesir, 1986, XIV/125).

İbn Hacer ise onun ilmi şahsiyetini şu ifadelerle özetlemiştir: "Hasan b. Yusuf b. Mutahhar el-Hilli, bir şia alim idi; telifleri ve tasnifleri meşhurdur. Zeka bakımından adeta bir ayet gibiydi. İbnü'l-Hacib'in Muhtasar'ına yazdığı şerh son derece açık, anlaşılır ve kolaydır; açıklamada nihai dereceye ulaşmıştır. Telifleri daha hayattayken şöhret kazanmıştır" (İbn Hacer, 1996, VI/260).

Bu değerlendirmeler, Allame el-Hilli'nin ilmi kudretinin, sadece şia çevrelerinde değil, farklı mezhebi ve ilmi geleneklere mensup alimler nezdinde de kabul gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Öz, 1998, 37-38).

şeyh Hür el-'Amili, ondan naklen şu değerlendirmeyi aktarmaktadır: "Alimlerin allamesi, fazilet sahibi bir alim, muhakkik, güvenilir bir fakih, usta bir mütekellimdir. Mertebesi yüce, değeri büyüktür; akli ve nakli ilimler ile çeşitli ilim dallarında eşi ve benzeri bulunmamaktadır" (Hurr el-'Amili, 1403, II/224).

Yusuf el-Bahrani, Sahibu'l-Hadaik adlı eserinde Allame el-Hilli hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu şeyh, asrının yeganesi ve zamanının feridi idi. Devir, onun benzerini ortaya koyamamıştır. Ulaştığı bu yüce merteye, rivayetlerle kuşatılamayacak kadar büyüktür" (el-Bahrani, 1406, 236).

Ömer Rıza Kehhale ise Allame el-Hilli'yi şu şekilde nitelemiştir: "Fıkıh, usul, kelam, tefsir, nahiv ve rical ilimlerinde derinleşmiş, çok yönlü (müşterek) bir alimdi" (Kehhale, 1957, III/303).

4. Vefatı

Tarihçiler, Allame el-Hilli'nin vefatının 726/1326 yılında, Muharrem ayının yirmi birinci gecesi (Cumartesi gecesi) gerçekteleştiği hususunda büyük ölçüde ittifak etmişlerdir. Vefat ettiği sırada yaşı yetmiş sekiz yıl, dört ay ve dokuz gün olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte Zehebi, vefat tarihini 725/1325 yılı olarak zikretmiştir. İbn Hacer ise vefat yılı konusunda kaynaklar arasında bir tereddüt bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak günün tespiti konusunda Muharrem ayının yirmi birinci günü olduğu hususunda görüş birliği mevcuttur (el-'Amili, 1417, 395).

İbn Kesir, Allame el-Hilli'nin Muharrem ayının yirmi birinci gecesi, cuma gecesi vefat ettiğini kaydetmiş; vefatının Hille el-Müzyediyye'de gerçekteleştiğini ve ardından naaşının Necefe nakledildiğini belirtmiştir. Necef'te, Meşhed-i Mübarek'e girildiğinde sağ tarafta, kuzey yönünde bulunan hücreye defnedildiği ifade edilmektedir. Zehebi'ye göre ise kabri,

kuzey minarenin altında yer alan ve "İvanü'z-Zehebi" olarak bilinen odadadır. Söz konusu mekan, günümüzde de bu adla tanınmaktadır (İbn Kesir, 1986, XIV/125).

5. Hocaları

- I. Babası Ebu Yakup Yusuf b. Ali b. Mutahhar el-Hilli. Ondan usul-i fıkıh, fıkıh ve hadis dersleri almış, ilk rivayet icazetini de yine babasından almıştır (el-Hilli, 1973 (3), 157).

- II. Seyyid Raziyyeddin Ali b. Tavus el-Haseni. Ondan rivayet etmiş ve rivayet icazeti almıştır (Meclisi, 1983, XXXVII/103).

- III. Filozof ve hukukçu Nasirüddin et-Tusi. Ondan akli ve riyazi ilimleri öğrenmiştir (el-Hilli, 1986, 12).

- IV. Allame Ebu'l-Fezail Seyyid Ahmed b. Tavus el-Haseni. Tüm eserlerini ve rivayetlerini yazma icazeti vermiştir (el-'Amili, 1417, V/403).

- V. Şeyh Amr b. Ali el-Katibi el-Kazvini eş-Şafii. Ondan mantık ve kıraat dersi almıştır (el-Hilli, 1986, 12).

- VI. Ebu'l-Kasım Cafer b. Said el-Hazali (Muhakkık el-Hilli). Dayısıdır. Ondan fıkıh ve fıkıh usulü dersleri almıştır (Hurr el-'Amili, 1403, II/81).

- VII. Filozof Bahrani Meysem b. Ali b. Meysem. Filozofların şeyhidir. Ondan felsefe ve akli ilimler almıştır (el-Hilli, 1986, 10).

- VIII. Şeyh Burhaneddin Muhammed b. Muhammed en-Nesefi. Bağdat filozoflarının şeyhidir (el-Hilli, 1986, 12).

- IX. Şeyh Yahya b. Hasan b. Said el-Hilli. Kuzenidir. Ondan rivayet etmiştir (Hakani, 1952, II/89).

- X. Abdülkerim b. Tavus el-Haseni. Ondan nesep ilmi öğrenmiştir (el-Hilli, 1410, 8).

- XI. Şeyh İzzeddin Ahmed b. Abdullah el-Faruki el-Vasiti. Ehl-i Sünnet hadisçilerini ondan almıştır (el-Hilli, 1986, 12).

- XII. Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Belhi. Tefsir ve rivayet almıştır (el-Hilli, 1986, 12).

- XIII. Şeyh Cafer b. Numa el-Hilli. Hadis rivayet icazeti almıştır (el-'Amili, 1417, V/402).

- XIV. Şeyh Hüseyin b. Aban en-Nehvi. Ondan dil bilgisi ve edebiyat dersi öğrenmiştir (el-Hilli, 1986, 11).

- XV. Şeyh Abdullah b. Cafer b. Ali es-Sebbah el-Hanefi el-Kufi. Hanefi fakihlerindedir. Ondan çeşitli dersler ve rivayetler almıştır (el-'Amili, 1417, V/402).

- XVI. Şeyh Hasan b. Muhammed es-Seğani. (el-'Amili, 1417, XI/11).

- XVII. Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-KeŐi. Şafii mezhebinin önemli alimlerindedir. Ondan sahih hadisler almıştır (el-‘Amili, 1417, V/402).
- XVIII. Şeyh Muhammed b. Ali b. Cehmi el-Hilli el-Esedi. Ondan akaid ve kelim dersleri almıştır (Hakani, 1952, II/89).
- XIX. Allame Ahmed el-Arizi el-Hüseyini. Ondan ilmi hadis almıştır (Hakani, 1952, II/89).
- XX. Şeyh Hasan b. Ali b. Süleyman el-Bahrani. Ondan hadis almıştır (Hakani, 1952, II/89).

6. Öğrencileri

- I. Tarihçi Kemaleddin Abdurrezzak b. Ahmed eş-Őeybani, İbnü'l-Futi olarak tanınır (el-Hilli, 1410, 8).
- II. Seyyid Abdülmuttalib b. Muhammed b. Ali el-Hüseyini el-A'raci. Kız kardeŐinin oğlu (yeğeni) ve büyük alimlerdedir (Hakani, 1952, II/89).
- III. Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yahya el-Mezidi. (el-‘Amili, 1417, V/402).
- IV. Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Turad el-Mutarabadi. (Hakani, 1952, II/89).
- V. Şeyh Ebu Talib Muhammed b. Hasan el-Hilli. OĞludur. Döneminin en seçkin alimlerindedir (Hakani, 1952, II/89).
- VI. Seyyid Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Hüseyini el-A'raci. Abdülmuttalib'in kardeŐidir (Hurr el-‘Amili, 1403, II/164).
- VII. Hüseyin b. Muhammed el-Alevi el-Hüseyini et-Tusi. Fıkıh alimidir. Allame Hilli'den icazet almıştır (el-‘Amili, 1417, V/402).
- VIII. Seyyid Muhammed b. Ali el-Cürcani. Hocasının bazı eserlerine Şerh yazmış ve icazet almıştır (el-‘Amili, 1417, V/402).
- IX. Muhammed b. Muhammed b. Abdülvahid er-Razi. Hukukçudur. Allame Hilli'den icazet almıştır (Hurr el-‘Amili, 1403, II/300).
- X. Hasan b. Hüseyin b. Hasan b. Meanık. Hocası hayattayken Hulasa'nın kendi el yazısıyla bir nüshası ondaydı (el-Hilli, 1973 (2), 16).
- XI. Şeyh Kutbuddin er-Razi el-Büveyhi. Allame Hilli'den icazet almıştır (el-‘Amili, 1417, V/402).
- XII. Seyyid Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Hasan es-Sadiki el-Halebi. Allame Hilli'den icazet almıştır (el-‘Amili, 1417, V/402).
- XIII. Tarihçi en-Nessab Muhammed b. Kasım b. Muayye el-Hüseyini el-Hilli. Tarihçi, Şair, edebiyatçı ve müderistir (Hurr el-‘Amili, 1403, II/294).
- XIV. Seyyid Hasan b. Hüseyin b. Hasan es-SerabeŐnevi. Kazan sakini, hukukçu ve alimdir (Hakani, 1952, II/89).

- XV. Şeyh İbrahim b. Hüseyin b. Ali el-‘Amili. Hukukçudur. Beraber okumuşlar ve öğrencisi olmuştur (Hakani, 1952, II/89).
- XVI. Seyyid Alaeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hasan b. Zehra el-Hasani el-Hilli. Büyük alimlerdenidir (el-Hilli, 1973 (2), 16).
- XVII. Seyyid Muhna b. Sinan el-Hüseyini el-A'raci el-Medeni. Allame Hilli'den icazet almıştır (el-Hilli, 1410, 8).
- XVIII. Seyyid Ahmed b. Ebi Muhammed b. el-Münteha el-Maraşi et-Tabersi el-‘Amili. Allame Hilli'den icazet almıştır (Hurr el-‘Amili, 1403, II/81).
- XIX. Seyyid Muhammed el-Hilli. (el-‘Amili, 1417, V/402).
- XX. Şeyh Muhammed Astarabadi Ebu'l-Hasan. Allame Hilli'den icazet almıştır (el-Hilli, 1410, 8).
- XXI. Muhammed b. Ebu Talib b. Muhammed b. Hasan el-Uvvi. Allame Hilli ona kendi el yazısıyla eserlerini rivayet etme ruhsatnamesi vermiştir (Hurr el-‘Amili, 1403, 496).

7. Eserleri ve Telifleri

Allame el-Hilli'de üstün zekâ ve olağanüstü yeteneği, çocukluğunun erken dönemlerinden itibaren belirginleşmiştir. Nitekim küçük yaşlarından itibaren alimlerin meclislerine devam etmiş, döneminin önde gelen ilim adamlarının himayesinde yetişmiştir. Zira babası, dayısı ve yakın akrabalarının tamamı ilim ehli kimselerden oluşmaktaydı. Öğrenimine babası Sedidüddin Yusuf'un yanında başladı. İcazetnamelerinden anlaşıldığına göre Küleyni, İbn Babeveyh ve Ebu Ca'fer et-Tusi'ye ait Kütüb-i Erbaa'yı, İmam Malik'in el-Muvatta'ını, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ini, Buharî'nin el-Cami'u's-sahih'ini ve Ebu Davud'un es-Sünen'ini ondan okudu. Fıkıh usulünü dayısı Muhakkık el-Hilli'den, akli ilimleri de Nasirüddin-i Tusi'den öğrendi (el-Hilli, 1986, 10-12).

el-Kummi, Allame el-Hilli'nin telif gücünü şu ifadelerle tasvir etmektedir: "Her ilim dalında eser telif etmiştir; Allah Teala ona her sebep için bir vesile ihsan etmiştir. Ufuklar onun tasnifleriyle dolmuş; alem, teliflerinin güzel kokusuyla hoş kokulu hale gelmiştir" (el-Kummi, 1405, II/477). el-Hada'ik müellifi Yusuf el-Bahrani ise şu çarpıcı ifadeyi kaydetmiştir: "Allame'nin telifleri, doğumundan vefatına kadar geçen günlere dağıtılsaydı, her güne bir defter düşerdi" (el-Bahrani, 1406, 216).

7.1 Fıkıh Alanındaki Eserleri ve Metodolojik Üslubu

Allame el-Hilli'nin fıkıh alanındaki eserleri, İmamiye fıkıhının systemleştirilmesi açısından dönüm noktası niteliğindedir. Fıkhi metodolojisinde mukayeseli bir yaklaşım benimsemiş; Şia fıkıhını diğer İslami fıkıh mez-

hepleriyle karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Eserlerinde görüş farklılıklarını titizlikle kaydetmiş, her bir görüşün delillerini ortaya koymuş ve tercih ettiği görüşü gerekçeleriyle açıklamıştır. Bu yöntem, onun fıkhî eserlerini ansiklopedik bir niteliğe kavuşturmuştur (z, 1998, 38).

Tezkiretül-Fukaha adlı eseri, bu metodolojinin en kapsamlı örneğidir. Eserde İmamiye mezhebinin görüşleri, dört Sünni mezhep ve diğer İslami fıkh ekollerinin görüşleriyle mukayeseli olarak sunulmuştur. Allame el-Hilli, bu eserinde sadece nakletmekle kalmamış, aynı zamanda delilleri tahlil etmiş ve tercihlerini akli ve nakli temellere dayandırmıştır. Muhtefu'ř-şia adlı eseri ise İmamiye fukahası arasındaki ihtilafları ele almış; mezhebin i dinamiklerini ve icihad geleneğinin zenginliğini ortaya koymuştur. Fıkhî üslubunun temel zellikleri: Delillerin sistematik sunumu, muhalif görüşlere saygılı ve objektif yaklaşım, akli istidlalin nakli delillerle dengeli kullanımı ve pratik hayatın ihtiyaçlarına duyarlılık (Al-Kindi, 2023, 272).

Fıkhî eserleri: Muntaha'l-Metleb fi Tahkiki'l-Mezheb, Talhisu'l-Maram fi Marifeti'l-Ahkam, Gayetu'l-Ahkam fi Tashihi Talhisi'l-Meram, Tahriru'l-Ahkami'ř-şer'iyye ale'l-Mezhebi'l-İmamiyye, Muhtefu'ř-şia fi Ahkami'ř-şeria, Tebsiretu'l-Muteallimin fi Ahkami'd-Din, Tezkiretu'l-Fukaha, İrşadu'l-Ezhan fi Ahkami'l-İman, Kavaidu'l-Ahkam fi Marifeti'l-Helali ve'l-Haram, Medariku'l-Ahkam, Nihayetu'l-Ahkam fi Marifeti'l-Ahkam, El-Minhac fi Menasiki'l-Hac, Tesbilu'l-Ezhan ila Ahkami'l-İman, Tesliku'l-Efham fi Marifeti'l-Ahkam, Tenkihu Kavaidi'd-Din, Tezhibu'n-Nefs fi Marifeti'l-Mezahibi'l-Hemse, El-Mutemed fi'l-Fıkh, Risaletun fi Vacibati'l-Hacci ve Erkanihi, Risaletun fi Vacibati'l-Vudu ve's-Salat, Kavaidu'l-İslam (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.2 Usul-i Fıkh Alanındaki Eserleri ve Metodolojik slubu

Allame el-Hilli, usul-i fıkh alanında da önemli eserler telif etmiştir. Usul metodolojisinde, şia usul geleneğini felsefi ve mantıki bir temele oturtma çabası dikkat çekmektedir. Nasirüddin et-Tusi'den aldığı felsefi eğitimin etkisiyle, usul meselelerini mantıki bir erevde ele almış; kavramların tanımlanması, delillerin tasnifi ve istidlal yöntemlerinin systemleştirilmesinde özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Tehzibu'l-Vusul ila İlmi'l-Usul adlı eseri, bu alandaki en önemli çalışmasıdır. Allame el-Hilli'nin usul üslubunda dikkat çeken önemli bir özellik, kelami meselelerin usul tartışmalarına dahil edilmesidir (z, 1998, 38-39).

Usul eserleri: En-Nuktetu'l-Bedie fi Tahriri'z-Zeria, Gayetu'l-Vusul ve İzahu's-Subul, Mebadiyu'l-Vusul fi İlmi'l-Usul, Tehzibu'l-Vusul ila İlmi'l-Usul, Nihayetu'l-Vusul ila İlmi'l-Usul, Munteha'l-Vusul ila İlmi'l-Kelami ve'l-Usul (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.3 Kelam Alanındaki Eserleri ve Metodolojik Üslubu

Allame el-Hilli'nin kelam alanındaki eserleri, onun ilmî şahsiyetinin en belirgin yönünü oluşturmaktadır. Kelami metodolojisinde felsefi akılcılık ile nakli geleneğin sentezlenmesi ön plana çıkmaktadır. İbn Sina felsefesinden etkilenen Allame el-Hilli, kelami meselelerin ele alınmasında akli burhan yöntemini sistematik olarak kullanmıştır. Aynı zamanda nakli delilleri de ihmal etmemiş; Kur'an ayetleri, hadisler ve imamların sözlerini kelami istidlalin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir (Al-Atabi, 2023, 305)

Keşvu'l-Murad fi Şerhi Tecridi'l-İtikad adlı eseri, Nasirüddin et-Tusi'nin Tecrid'ine yazdığı şerhtir ve İslam kelam tarihinin en önemli eserlerinden biri kabul edilmektedir. Bu şerh, Şia kelamının felsefi bir temele oturtulmasında kritik bir rol oynamıştır. El-Elfeyn adlı eseri, imamet meselesini bin akli ve bin nakli delille ispatlama amacı taşımaktadır. Eser, İmamiye kelamının imamet anlayışının en kapsamlı savunusu niteliğindedir (Moeinifar, 2023, 32-36).

Kelami üslubunun temel özellikleri: Akli burhan ile nakli delilin dengeli kullanımı, felsefi kavramların kelami tartışmalara dahil edilmesi, muhalif görüşlerin objektif sunumu ve sistematik reddiyesi, imamet meselesinin merkezi konuma yerleştirilmesi (Öz, 1998, 38-39).

Kelam ve akait eserleri: Menahicu'l-Yakin, Keşvu'l-Murad, Envaru'l-Melekut fi Şerhi'l-Yakut, Nezmu'l-Berahin fi Usulu'd-Din, Mearicu'l-Fehm, El-Ebhasu'l-Mufide fi Tahsili'l-Akide, Keşvu'l-Fevaid fi Şerhi Kavaidi'l-Akaid, Tesliku'n-Nefs ila Haziretu'l-Kuds, Nehcu'l-Musterşidin, Menahicu'l-Hidaye ve Mearicu'l-Diraye, Minhacu'l-Kerame, Nihayetu'l-Meram, Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk, El-Elfeyn, Babu Hadi Aşer, Erbaune Mesele, Risaletun fi Halki'l-A'mal, İstiqsau'n-Nazar, Risaletu's-Sa'diyye, Vacibu'l-İtikad, İsbatu'r-Ric'at, El-İman, Risaletun fi Cevabi Sualeyn, Keşvu'l-Yakin fi Fezaili Emiri'l-Muminin, Cevahiru'l-Metalib, Et-Tenasub Beyne'l-Eş'ariyye ve Fıraki's-Sofestaiye, El-Mebhasu's-Seniyye ve'l-Muarizatu'n-Nasiriyye, Mersiyyetu'l-Hüseyn aleyhi's-salam (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.4 Hadis Alanındaki Eserleri ve Metodolojik Üslubu

Allame el-Hilli, hadis ilminde de önemli eserler vermiştir. Hadis metodolojisinde rivayet tenkidi ve sened değerlendirmesi konularında titiz bir yaklaşım benimsemiştir. Şia hadis usulünün sistemleştirilmesine katkıda bulunmuş; hadislerin sıhhat derecelerinin belirlenmesinde kullanılan kriterleri netleştirmiştir. Hadis şerh geleneğinde ise lafzi ve manevi şerh

yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Hadislerin anlaşılmasında bağlamın ve metnin iç tutarlılığının önemini vurgulamıştır (Al-Shammari, Sadiq, 2025, 8852)

Hadis eserleri: İstiksau'l-İ'tibar fi Tahkik-i Meanii'l-Ahbar, Mesabihu'l-Envar, Ed-Durru ve'l-Mercan fi Ahadisi's-Sihah ve'l-Hasen, Nehcu'l-Vezzah fi'l-Ahadisi's-Sihah, Camiu'l-Ahbar, şerhu'l-Kelimati'l-Hams li Emiri'l-Müminin aleyhi selam, Muhtasaru şerhi Nehcu'l-Belağa, şerhu Hadisi Kudsi (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.5 Rical Alanındaki Eserleri ve Metodolojik Üslubu

Allame el-Hilli, rical ilminde de çağır açan çalışmalar yapmıştır. Hulasatu'l-Akval fi Marifeti'r-Rical adlı eseri, şia rical ilminin temel kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu eserde ravilerin güvenilirlik derecelerini belirlemek için sistematik kriterler geliştirmiş; cerh ve ta'dil metodolojisini netleştirmiştir. Rical metodolojisinde dikkat çeken özellik, ravilerin değerdendirilmesinde hem nakli verileri hem de akli muhakemeyi kullanmasıdır. Raviler hakkındaki çelişkili bilgileri uzlaştırma çabası ve tercih gerekçelerini açıkça belirtmesi, onun ilmi titizliğinin göstergesidir (Öz, 1998, 38-39).

Rical eserleri: Hulasatu'l-Akval fi Marifeti'r-Rical, Keşvu'l-Mekal fi Marifeti'r-Rical, İzahu'l-İştibah (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.6 Tefsir Alanındaki Eserleri

Tefsir eserleri: Nehcu'l-İman fi Tefsiri'l-Kur'an, El-Kavlu'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz, İzahu Muhalifetu's-Sünne (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.7 Felsefe ve Mantık Alanındaki Eserleri ve Metodolojik Üslubu

Allame el-Hilli'nin felsefi ve mantıki eserleri, Nasirüddin et-Tusi'nin öğrencisi olarak aldığı kapsamlı eğitimin meyvesidir. Felsefi metodolojisinde Meşşai geleneğinin etkisi açıkça görölmektedir. İbn Sina felsefesini derinlemesine özümsemiş ve bu felsefi birikimi kelami tartışmalara taşımıştır. Mantık alanındaki çalışmaları, özellikle şerh ve haşiye türünde yoğunlaşmıştır. El-Cevheru'n-Nezid adlı eseri, mantık ilminin temel konularını sistematik bir şekilde ele almaktadır. Allame el-Hilli'nin mantık üslubu, tanımların netliği, istidlal zincirlerinin tutarlılığı ve örneklerin isabetliliği ile karakterize edilmektedir (Ghafouri Nejad, Faramarz Garamaleki, 2023, 181).

Felsefe ve mantık eserleri: El-Kavaid ve'l-Mekasid, El-Esraru'l-Hafiyye, Keşvu'l-Estar, Ed-Durru'l-Meknun, El-Makamat, Hallu'l-Müşkilat,

İzahu't-Telbis, El-Cevheru'n-Nezid, İzahu'l-Mekasid, Nehcu'l-İrfan, Keşvu'l-Hifa min Kitabu'ş-Şifa, Merasidu't-Tedkik ve Maqasidu't-Tahkik, El-Muhakimat Beyne'ş-Şerrahi'l-İşarat, İzahu'l-Mu'zilat min Şerhi'l-İşarat, Nuru'l-Maşrik fi İlmi'l-Mantık, El-İşarat ila Meani'l-İşarat, Bestu'l-İşarat, Tahriru'l-Ebhas fi Marifeti'l-Ulumi's-Selase, Tahsilu'l-Mulahhas, Et-Ta'limu't-Tam, Şerhu'l-Kanun, Şerhu Hikmeti'l-İşrak, El-Kavaidu'l-Celiyye (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.8 Dua ve Münacat Kitapları

Dua eserleri: El-Ed'iyyeti'l-Fahireti'l-Menkule ani'l-Eimmeti't-Tahire, Minhacu's-Salah fi İhtisari'l-Misbah (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.9 Edebiyat Kitapları

Edebiyat eserleri: Keşvu'l-Meknun min Kitabı'l-Kanun, Bestu'l-Kafiye, El-Mekasidu'l-Vafiyye be Fevaidi'l-Kanun ve'l-Kafiyye, El-Metalibu'l-İlliye, Lubbu'l-Hikme, farklı konularda şiirler ve mal ve ilim hakkındaki uzun kasidesi (el-Hilli, 1973 (3), 157).

7.10 Çeşitli Konulardaki Eserleri

Muhtelif eserler: Adabu'l-Bahs, Cevabatu'l-Mesaili'l-Mihnaiyyeti'l-Ula, Cevabatu'l-Mesaili'l-Mihnaiyyeti's-Saniye, Cevabu's-Sual an Hikmeti'n-Nesh, Vasiyetname, El-Gariyye, Mesaili Seyyid Alaaddin (el-Hilli, 1973 (3), 157).

Sonuç

Bu çalışma, Şia'nın en mühim simalarından biri olan Allame el-Hilli'nin hayatını, ilmi şahsiyetini, telif faaliyetlerini ve eserlerinde benimsediği metodolojik üslubu, yaşadığı dönemin siyasi, toplumsal ve fikri şartları çerçevesinde ele almıştır. Moğol istilalarıyla birlikte Abbasi Hilafeti'nin sona erdiği ve İslam dünyasında köklü dönüşümlerin yaşandığı bir zaman diliminde yetişen Allame el-Hilli, bu çalkantılı ortamın doğurduğu ilmi ve entelektüel boşluğu dolduran seçkin alimlerden biri olarak temayüz etmiştir. Özellikle Bağdat'ın düşüşü sonrasında Hille'nin ilmi bir merkez haline gelişi, onun ilmi faaliyetlerinin anlaşılması bakımından belirleyici bir zemin sunmaktadır.

Çalışmada ortaya konulduğu üzere Allame el-Hilli, fıkıh, usul, kelam, hadis, rical, felsefe ve mantık gibi farklı disiplinlerde ortaya koyduğu teliflerle, Şia ilim geleneğinin sistematik bir yapıya kavuşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Fıkhi eserlerinde mukayeseli yaklaşım, kelami çalışma-

larında akli burhan ile nakli delilin dengeli kullanımı, hadis ve rical alanlarında titiz tenkit metodolojisi, felsefe alanında ise Meşşai geleneğinin İslam ilim geleneğiyle sentezi onun ilmi üslubunun temel karakteristiklerini oluşturmaktadır. Rivayet temelli Şia birikimini akli istidlal yöntemleriyle mezceden yaklaşımı, hem kendi dönemi hem de sonraki nesiller üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

Öte yandan İlhanlı hükümdarı Sultan Muhammed Hüdabende ile kurduğu ilmi ilişki ve saray çevresinde gerçekleştirdiği münazaralar, Allame el-Hilli'nin ilmi otoritesinin siyasal ve toplumsal alanlara da yansıdığını göstermektedir. İmamet meselesi başta olmak üzere temel kelami konularda yürüttüğü tartışmalar, Şialığın kurumsal ve resmi bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur.

Netice itibarıyla Allame el-Hilli, yalnızca Hille ekolünün ya da Şia geleneğinin önde gelen bir alimi değil; aynı zamanda İslam düşünce tarihinin kriz dönemlerinde ilmi sürekliliği sağlayan, özgün telif üslubuyla kalıcı bir miras bırakan merkezi şahsiyetlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Onun ilmi mirası, klasik dönem İslam ilimlerinin anlaşılması açısından olduğu kadar, mezhep-siyaset-ilim ilişkilerinin tahlili bakımından da önemli bir referans noktası teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Al-Atabi, O. (2023). Positivism Theory between Al-Allama Al-Hilli and Contemporary Linguistics. *Al-Muhaqqiq Journal*. c.8 (sayı 21).
- Al-Kindi, H.J.M. (2023). Political Dimensions in the Debates of Al-Allama Al-Hilli. *Al-Muhaqqiq Journal*. c.8 (sayı 21).
- Al-Shammari, K.Ş.K. & Sadiq, F. K. (2025). The Historical Significance in Kitab al-Alfayn by Allama al-Hilli. *Journal of Local Self-Government*. c.23 (sayı 6).
- el-‘Amili, M.b.H. (1417). A‘yanü’ş-Şi‘a. Kum: Mu‘essesetü Al-i Beyt. c.5 (s.402).
- el-Bahrani, Y.b.A. (1406). Lu‘lu‘etü'l-Bahreyn. Kum: Mu‘essesetü'n-Neşri'l-İslami. (s.215-236).
- el-Hakani, A. (1952). Şuara Hille vel-Babiliyat. Nefes: Matbaatü'l-Haydariyye. c.2 (s.89).
- el-Hamevi, Y. (1977). Mu‘cemü'l-Büldan. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-‘Arabi. c.2 (s.136-294).
- el-Hemzani. (1969). Cami‘u't-Tevarih. Tahran: Mu‘essesetü'l-Matbu‘ati'l-İlmiyye. c.1 (s.298).

- el-Hilli, A.b.M. (1410). Tabsıratü'l-Müte'allimin. Kum: Mu'essesetü'n-Neşri'l-İslami. (s.8).
- el-Hilli, A.b.M. (1413). Tezkiratü'l-Fukaha. Kum: Mu'essesetü'n-Neşri'l-İslami. (Mukaddime).
- el-Hilli, A.b.M. (1968). Tarihu'l-Hille. Necef: Matba'atü'l-Adab. c.2 (s.98).
- el-Hilli, A.b.M. (1973 (1)). İcazetü'l-Allame. Necef: Matba'atü'l-Haydariyye. (Mukaddime).
- el-Hilli, A.b.M. (1973 (2)). Kitabü'l-Elfeyn. Necef: Matba'atü'l-Haydariyye. (Mukaddime).
- el-Hilli, A.b.M. (1973 (3)). Hülasatü'l-Akval. Necef: Matba'atü'l-Haydariyye. (s.157).
- el-Hilli, A.b.M. (1986). Nehcü'l-Hak. Kum: Darü'l-Hicre. (s.10-12).
- el-Kalkaşendi. (1914). Subhu'l-A'ş'a fi Sına'ati'l-İnşa. Kahire: Mektebetü'l-Emiriyye. c.9 (s.213-310).
- el-Kummi. (1405). el-Küna ve'l-Elkab. Kum: Mu'essesetü'n-Neşri'l-İslami. c.2 (s.477).
- el-Verdi, B.b.E. (1989). Lamahat İctimaiyye. Beyrut: Darü'r-Raşid. (s.137).
- ez-Zehebi, Ş. (1985). Duvelül-İslam. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye. c.1 (s.178).
- Ghafouri Nejad, M. & Faramarz Garamaleki, A. (2023). Al-Allama Al-Hilli's Position in the Science of Logic. *Al-Muhaqqiq* Journal. c.8 (sayı 21).
- Hurr el-Amili, M.b.H. (1403). Emelü'l-Amil. Kum: Mektebetü Ayetullah el-Mar'aşi. (s.496).
- İbn Battuta, M.b.A. (1985). Tuhfetü'n-Nüzzar fi Gara'ibi'l-Emsar ve 'Aca'ibi'l-Esfar. Beyrut: Dar es-Sadir. c.1 (s.213).
- İbn Davud el-Hilli. (1973). er-Rical. Necef: Matba'atü'l-Haydariyye. (s.119).
- İbn Hacer el-Askalani. (1996). Lisanü'l-Mizan. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye. c.6 (s.260).
- İbn Hacer el-Askalani. (1997). ed-Dürerü'l-Kamine. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye. c.2 (s.49-72).
- İbn Hallikan. (1978). Vefeyatü'l-A'yan. Beyrut: Dar es-Sadir. c.2 (s.49).
- İbn Kesir. (1986). el-Bidaye ve'n-Nihaye. Beyrut: Darü'l-Fikr. c.13 (s.200).
- İbnü'l-Esir. (1303). el-Kamil fi't-Tarih. Kahire: Matba'atü'l-Husayniyye. c.9 (s.200).

İbnü'l-Fuvati. (1975). el-Havadisü'l-Cami'a. Bağdat: Darü'l-Hurriyye. (s.336-381).

İbnü't-Tıktaka. (1966). el-Fahri fi'l-Adabi's-Sultaniyye. Beyrut: Dar es-Sadir. (s.10).

Kehhale, Ö. R. (1957). Mu'cemü'l-Mü'ellifin. Beyrut: Daru İhya'it-Türasi'l-'Arabi. c.3 (s.303).

Kerkuşı, A. (1968). Tarihu'l-Hille. Necef: Matba'atü'l-Adab. c.1 (s.76-87).

Meclisi, M. B. (1983). Biharü'l-Envar. Beyrut: Mu'essesetü'l-Vefa'. c.37 (s.103).

Moeinifar, M. (2023). A Chronological Bibliography of 'Allama al-Hilli's Works on Theology (Kalam). Religious Inquiries (Journal). c.12 (sayı 1).

Münir, M. (1399). el-Hayatü'l-Fikriyye fi'l-Karni's-Sabi'. Bağdat: ed-Darü'l-'Arabiyye li't-Tıba'a. (s.239).

Öz, M. (1998). İbnü'l-Mutahhar Hilli. TDV İslam Ansiklopedisi, c.18 (s.37-39).

Zeydan, C. (1983). Tarihu Adabi'l-Luğati'l-'Arabiyye. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat. c.3 (s.117).